

Schmal Dávid Flórián

KÜLSŐ ÉS BELSŐ NÉZŐPONT MERLEAU-PONTY KÉSEI TERMÉSZETFILOZÓFIÁJÁBAN*

Absztrakt

Tanulmányomban a Maurice Merleau-Ponty kései természetfilozófiájában jelentkező, a belső, fenomenológiai, illetve a külső, természettudományos nézőpont között húzódó feszültséget vizsgálom. A belső nézőpont a megélt testiség és a természetben való inherencia felől közelít, míg a külső nézőpont az organizmust önszerveződő „Gestaltként” és diakritikai struktúraként értelmezi. Amellett érvelek, hogy Merleau-Ponty nyomán a természettudományos eredményeket kulturális termékeknek tekinthetjük, amelyek azonban nem szakadnak el természeti alapjuktól, hanem szedimentálódott formában visszairódnak a tapasztalatba és gazdagítják azt. A természettudományok és a fenomenológia kapcsolata, ahogy tény és lényeg kapcsolata is körkörös megalapozási viszonyt valósít meg: a tényeket a lényeg rendezi és lelkesíti át, míg az utóbbi maga is formálódik az előbbieket változásainak hatására.

Kulcsszavak: Merleau-Ponty, fenomenológia, természet, ontológia

EXTERNAL AND INTERNAL PERSPECTIVES IN MERLEAU-PONTY’S LATE PHILOSOPHY OF NATURE

147

Abstract

In this study, I examine the tension in Maurice Merleau-Ponty’s late philosophy of nature between the internal, phenomenological perspective and the external, scientific one. The internal perspective approaches nature through lived corporeity and our inherence in the world, while the external perspective interprets the organism as a self-organizing ‘Gestalt’ and a diacritical structure. I argue that, following Merleau-Ponty, scientific results can be regarded as cultural products that do not break away from their natural foundation; rather, they are re-inscribed into experience in a sedimented form, thereby enriching it. The relationship between the natural sciences and phenomenology—much like the relationship between fact and essence—realizes a circularity of foundation: facts are organized and animated by essence, while essence itself is shaped by the changes occurring within the facts.

Keywords: Merleau-Ponty, phenomenology, nature, ontology

* A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú egyetemi kiválósági ösztöndíjprogramjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai, valamint az ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem intézményi támogatásával készült.

Merleau-Ponty *A látható és a láthatatlan* című művében ontológiai vállalkozásának két, első ránézésre ellentmondó jellemzőjét emeli ki. Egyrészt „endo-ontológiát”, avagy „intra-ontológiát” igyekszik művelni, ahogy fogalmaz:

...a Lét többé már nem előttem van, hanem körülölel, bizonyos értelemben keresztülfolyik rajtam, és a Létet nem kívülről látom, hanem a Lét kellős közepéből...¹ (Merleau-Ponty, 2006, p. 132)

A létet tehát belülről, tapasztalati nézőpontból kell megragadni, saját benne való szituáltságom figyelembevételével. Másrészt Merleau-Ponty egy „közvetett ontológiát” akar létrehozni:

Nem lehet közvetlen ontológiát csinálni. Az én módszerem „közvetett” (a lét a létezőkben) és csakis ez a módszer felel meg a lét természetének. – „Negatív” [filozófia], úgy, mint „negatív teológia”. (Merleau-Ponty, 2006, p. 202)

Hogyan lehetséges e két követelmény egyidejű teljesítése? Egyáltalán mit is jelent Merleau-Ponty számára a Lét kifejezés? Anélkül, hogy belemennék e szó sokféle implikációjába, úgy fogalmazhatunk, hogy a Lét az a láthatatlan struktúra, amely az elkülöníthető, világos értelemmel bíró létezőket, tényeket, eseményeket, azaz a világ fenomenjeit hordozza, tagolja és mintegy animálja. Bizonyos összefüggésekben Merleau-Ponty a Létet az étellel azonosítja. Az élet az érzékenység és az értelem hordozója, és ezen keresztül a legkülönbözőbb funkciókban, tevékenységekben valósul meg: látásban, tapintásban, beszédben, gondolkodásban. Az élet továbbá organikus, azaz nem vitális erő, vagy tiszta önaffekció, hanem empirikus mozzanatok szerveződése. Ennyiben az élet nem más, mint természet, és a természet lényege az élet. Endo-ontológia és közvetett ontológia tehát az élet megragadásának kétféle módját is jelzi: az egyik tisztán fenomenológiát sugall, és az érzéki tapasztalat mélyrétegeibe vezet bennünket, míg a másik szükségessé teszi az organikus természet biológiáját, hiszen közvetett módon, a tényeken keresztül igyekszik megközelíteni az élet fogalmát.² Ez a két nézőpont a legtisztábban Merleau-Ponty 1956 és 1960 között a Collège de France-ban tartott előadásaiban jelenik meg, amelyek a természet

¹ Az endo-ontológia és az intra-ontológia kifejezéseket lásd: Merleau-Ponty, 2006, pp. 253, 254, 257.

² Ezt a kettősséget Renaud Barbaras a fenomenológia alaptézisére, a „korrelációs a priori” husserli fogalmára vezeti vissza, amelyből szerinte egyszerre következik szubjektum és objektum *különbségének* és *egyneműségének* gondolata, és ahhoz a mélyebb kérdéshez vezet tovább, hogy miként lehet a szubjektum része annak a világnak, amelyet konstituál (Barbaras, 2008, pp. 11–20). Ez a fenomenológiai ontológia legmélyebb kérdése, és Merleau-Ponty egész munkásságának fő témája. Úgy gondolom, e probléma kitüntetett megfogalmazása az endo-ontológia és a közvetett ontológia kettőssége, amely a természet belső és külső nézőpontból való vizsgálatához vezet tovább bennünket.

fogalmának tanulmányozása köré épültek, és ahol az embriológia és az etológia legalább olyan fontos szerepet kapott, mint a fenomenológia (Merleau-Ponty, 1995).

Endo-ontológia és közvetett ontológia feszültsége tehát arra a különös körülményre világít rá, hogy Merleau-Ponty alapvetően fenomenológiai beállítódásában igen fontos szerephez jutnak a ténytudományok eredményei. A szerző a pszichológiától, a lingvisztikától a történet- és társadalomtudományokon át a fizikáig és a biológiáig bezárólag számos tudományterület iránt érdeklődik, és ezek eredményeit rendszerint fel is használja gondolatmeneteiben. Ebben a tanulmányban kifejezetten a természet fogalmát érintő elképzelésekre fogok fókuszálni, és ennek megfelelően azt fogom vizsgálni, hogy a természet lényegének fenomenológiai megragadásában milyen szerepet játszhatnak a ténytudományok eredményei. Tanulmányom célja tehát a természet belső, fenomenológiai, illetve külső, tudományos megközelítései közötti kapcsolat tisztázása Merleau-Ponty kései filozófiája tükrében.³

1. Belső nézőpont

Ha a természetet „belső nézőpontból” szemléljük, az azt jelenti, hogy megfigyelésekor nem egy tiszta, indifferens szemlélő nézőpontjára helyezkedünk, hanem reflektálunk saját pozíciónkra, és a természet *tapasztalatát* írjuk le, azaz nem csupán magát a természetet mint dolgot, hanem a minket hozzá fűző viszonyt is. A belső nézőpont első megközelítésben tehát transzcendentális vizsgálódást jelent.⁴ Merleau-Ponty azonban ennél is tovább megy. Azt állítja, hogy a külső, realista nézőpont, valamint a transzcendentális beállítódás ugyan különböznek abban, hogy honnan származtatják a dolgok értelmét, tulajdonságait (egy magánvaló természetből, egy isteni intúcióból, avagy tudati struktúráinkból), abban azonban hasonlítanak, hogy a tiszta tudat és a dolgok között tökéletes korrelációt vélnek felfedezni, s így nem kérdőjelezi meg a természet objektív megragadásának lehetőségét (Merleau-Ponty, 2012, pp. 48, 61). Ennyiben tehát a külső és a belső nézőpont által leírt természet nagyon hasonló lehet, hisz mindkettő megismerésünk tárgyaként kezeli azt, és nem képes ettől eltérő viszonyok felismerésére. Ugyanakkor Merleau-Ponty szerint lehetséges egy harmadik viszonyulás is a természethez, amely nem a megismerésen, hanem a *megélésen* alapul. Már Descartes-nál is, amikor belső, tapasztalati nézőpontról beszélünk, nemcsak a tiszta, testetlen egóra gondolhatunk, hanem az emberi létezés

³ Tanulmányomban figyelmen kívül fogom hagyni a Merleau-Ponty életművén belül tapasztalható változásokat és elmozdulásokat. A természet kapcsán főként a kései filozófia belátásaira támaszkodom, s a korai gondolatokra annyiban fogok hivatkozni, amennyiben ezek az utóbbiak koherens előzményeinek tekinthetők. A kultúra és a kifejezés foglmainak vizsgálatakor pedig főként a szerző középső korszakára fókuszálok. Az életmű mérvadó és problémáérzékeny korszakolását Barbaras végezte el (Barbaras, 2000, 2001, pp. 21–100).

⁴ Ahogy arra Alessio Rotundo rámutat, Merleau-Ponty első, *A viselkedés struktúrája* című művében jut el a külső nézőponttól a belső transzcendentális nézőpontra (Rotundo, 2023, p. 30).

egy másik formájára is: test és lélek egyfajta keverékére, azaz a megélt testi szubjektivitásra (Merleau-Ponty, 1978, pp. 13–16, 1995, pp. 34, 171). Ennek megfelelően, mutat rá Merleau-Ponty, Descartes-nál a természetnek is két, nehezen összeegyeztethető fogalmával találkozunk. Az egyik az értelmünk „természetes világossága” által feltárható kiterjedt valóság, míg a másik e fizikai valóság egy kitüntetett darabkájával, a saját testemmel fenntartott eredetibb, *megélt* viszonyra utal. Erre a viszonyra, ahogy Descartes fogalmaz, a „természet tanít meg”, „hiszen már jóval előbb meggyőztem magam e [tényállásról], mintsem hogy bármiféle érvet mérlegeltem volna, amely e [tényállás] bizonyítására szolgálna” (Descartes, 1994, p. 94). Ilyen kapcsolat áll fenn például a mardosó gyomor vagy a száraz torok fizikai ténye és az éhség vagy a szomjúság ideája között. Saját testemhez így prereflexív módon kapcsolódom, a vele való egységet nem megértem, hanem elsősorban *átélem* (Merleau-Ponty, 1995, pp. 36–37). A saját test tapasztalata tehát lényegi szerepet játszik a természethez való preteoretikus viszonyulás feltárásában.⁵ Merleau-Ponty szerint – és ezzel persze tovább megy, mint Descartes – még ha alá is vetjük ezt a tapasztalatot valamilyen redukciónak, akkor sem tudunk elszakadni tőle, és éppen ezért a saját testemmel való egységem a természetben való inherenciám *redukálhatatlan* jellegére világít rá.

A természet karteziánus fogalmán belül tehát Merleau-Ponty egy olyan kettősséget fedez fel megismert és megélt, szükségszerű és kontingens, lényegi és egzisztenciális természet között, amely legalábbis implicit módon nagyban meghatározza a későbbi természetfilozófiai és ontológiai keretrendszereket. Ezek történetének legfontosabb állomásai Merleau-Ponty számára Kant életfogalma és *Az ítélőerő kritikájában* leírtak feszültsége a kritikai-transzcendentális beállítódás korábbi eredményeivel (Merleau-Ponty, 1995, pp. 40–47), Schelling természetfilozófiája mint az organikus produktivitás kanti koncepciójának radikalizálása és egy minden reflexiót és dialektikát megtörő eredeti természet felfedezése (Merleau-Ponty, 1995, pp. 59–78), majd Bergson filozófiája, aki az engem megelőző természet egységét hangsúlyozza, amely, ha az észlelés és a tematizáció tárgyává válik, akkor elkerülhetetlenül elszegényedik, sematizálódik (Merleau-Ponty, 1995, pp. 78–102), s végül a saját test világban való inherenciájának és viselkedésének husserli leírása, amely ugyan a természetes beállítódás kifejtéseként jelenik meg, és mint ilyen, a redukció hatálya alá esik, ugyanakkor mégis minden ideációs aktus alapját képezi, és Merleau-Ponty számára ez egyet jelent a redukálhatatlan eredetiséggel (Merleau-Ponty, 2011a, 1995, pp. 102–113).

Merleau-Ponty mindezek nyomán lehetségesnek és szükségesnek tartja a természet tapasztalatának belső nézőpontból való kifejtését, amely immár nem egy tiszta tudat, hanem egy testi szubjektivitás nézőpontja, azaz nem csupán mint tapasztalatot *tartalmazza* a természetet, hanem maga is *benne van* a természetben, maga is része

⁵ Ugyanakkor, ahogy arra Ted Toadvine rámutat, e megélt természet leírása mégis megkövetel valamifajta filozófiai módszert, amely a „radikális reflexió” vagy „hiperreflexió” módszerre lesz: ezáltal a reflektáló alany felismeri, hogy maga is része annak a közegnek, amelynek leírására vállalkozott (Toadvine, 2009, p. 53).

annak. Ily módon a saját testi létezésemben egy olyan szubjektivitásra bukkanok, amely nem a természet általános létérvényének forrásaként eszmél önmagára, hanem maga is egy sajátos létérvennyel rendelkezik, egy olyan, már mindig is konstituált létezéssel, amelynek nem ő a szerzője. Ha pedig egy egységes lényegi jellemzőjét kívánom meghatározni annak a primordiális természetnek, amely számomra egyszerre külső és belső, tárgy és létfeltétel, empirikus és transzcendentális, akkor az nem más, mint a *személytelen produktivitas*, amely önmagából dolgozza ki saját formáit, értelmét, és azt a nézőpontot, amely rátekint – vagyis engem magamat mint tapasztaló és megismerő szubjektumot. A természet tapasztalata egy olyan fenomenalitás, amelyet maga a fenomén dolgoz ki saját magából, és így nem más, mint az abszolút önadó evidencia ősformája, amely nemcsak önmagát adja, hanem magát *önmaga számára* adja.⁶ A természet „egy értelem önprodukciója” (Merleau-Ponty, 1995, p. 19).

2. Külső nézőpont

A belső nézőpont tehát elvezetett bennünket a természet önszervező produktivitásának gondolatához, ez a működés pedig nem más, mint amit a szerves természetnek, az organizmusnak szoktunk tulajdonítani. Annak ellenére, hogy erre a pontra a tapasztalat mélyrétegeinek fenomenológiai kutatása során jutott el, Merleau-Ponty meglepő módon a ténytudományokhoz fordul az organikus élet megértésének céljából. A továbbiakban ezt a fenomenológusoknál szokatlan érdeklődést kellene megértenünk.⁷

Az előző szakaszban a transzcendentális nézőpontból kiindulva a természet egy olyan tapasztalatához érkeztünk, amelyben az nem velem szemben álló tárgy, hanem egy engem magamat is hordozó eredeti, érzéki közeg. Ezzel a felismeréssel Merleau-Ponty kibővíti a transzcendentálfilozófia kontingenciafogalmát, amely immár nem csupán a világot mint tőlem függő valóságot illeti meg, hanem egyben engem is mint e világtól függő, a természetbe ágyazott szubjektivitást (Merleau-Ponty, 2012, pp. 84, 374–375). Ha ettől a relatív szubjektivitástól indulunk, akkor visszatérve a világ oldalára, annak tényei is új megvilágításba kerülnek. Amíg csupán annyi változott, hogy Isten helyett a transzcendentális tudat került a középpontba, addig a természet objektivitása nem szenvedett különösebb csorbát, noha teljes empirikus meghatározottsága már Kantnál is kérdésessé vált (vö. Schmal, 2024), Husserlnél pedig a világ kontingenciája egyre fontosabb helyet követelt magának az életmű előrehaladása so-

⁶ Ezt nevezi Marc Richir a fenomén „eredendő torzulásának” (*distorsion originaire*): a fenomén csak fenomén számára adódhat, nem valamilyen testetlen, tiszta tudat számára (Richir, 2008, p. 165).

⁷ Barbaras jól összefoglalja azt az attitűdöt, ami a természet és konkrétabban az élet fenomenológiai megközelítéseit jellemzi: mivel az élet vizsgálata az élet felismerét feltételezi, ezért a biológiát mindenestül megelőzi és megalapozza a fenomenológia (Barbaras, 2008, pp. 25–26).

rán. Amikor viszont a transzcendentális szubjektivitást visszahelyeztük a természetbe, akkor ezzel ismét fontossá vált a tények világának és a ténytudományoknak a vizsgálata. Ezeket ugyanis nem redukálhatjuk már tiszta lényegtudományokra, amelyek számára a transzcendentális szubjektivitás szigorú apodikticitást biztosítana, hiszen a lények belsejébe egy mélyebb kontingencia költözött, mint amivel a rájuk alapozott tények bírtak, és ami így mindig redukálhatónak tűnt az előbbieket megillető szükségszerűségekre. Ha tehát az empirikus tényekhez ezek felől a „kompromittált” lények felől közelítünk, akkor az előbbieknél egy egészen új értelmezést kell adnunk, hiszen ekkor egy átfogóbb tényszerűség és kontingencia, mondhatni egy „őstény” megnyilvánulásai lesznek, vagyis azé az eredendő fakticitásé, többleté, sötét alapé, amelyet Schelling egész életművében keresett.

A tényeket tehát újból meg kell vizsgálni, s ezért fordul Merleau-Ponty a természettudományokhoz. Ahogy munkássága során számos alkalommal hangsúlyozta: a lények kutatása nem ignorálhatja a tényeket, a filozófia feladata a tapasztalat leírása, a természettudomány azonban maga is a tapasztalás egy formája, így meg kell vizsgálnunk eredményeit (Merleau-Ponty, 1964, p. 252, 2000, pp. 94–95, 2005, p. 118, 2011b, pp. 47, 153). Ez azonban távolról sem jelentheti az eredmények mellett gondolkodásmódjának, ontológiai előfeltevéseinek és módszereinek átvételét. Merleau-Ponty ezért kifejezetten olyan tendenciák felkutatására indul, amelyek megkérdőjelezzik a karteziánus ontológiai keret kizárólagosságát (Merleau-Ponty, 1995, pp. 120–122). Mivel számunkra most az organizmus jelensége a legérdekesebb, amely mind a fenomenológia mint lényegtudomány, mind az erre alapozandó ténytudományok felől kezelhetetlennek tűnő nehézségeket vet fel, ezért most a modern biológia irányába kell továbbhaladnunk.⁸ Merleau-Ponty az embriológia és az etológia olyan kutatóihoz igyekezett kapcsolódni, akik nem fogadták el sem a pusztán mechanisztikus, sem a teleologikus, vitalista magyarázatokat az organizmus fejlődésének és viselkedésének tanulmányozásakor.

Az első fontos inspirációt tehát az embriológiai kutatások, főként George E. Coghill és Arnold Gesell munkái jelentették (Merleau-Ponty, 1995, pp. 188–209). Coghill az axolotl ontogenezisét vizsgálta, és olyan jelenségeket figyelt meg az embrió korai fázisaiban, amelyek csak későbbi funkciójuk alapján magyarázhatók. Legfontosabb belátása az volt, hogy az idegrendszer nem előfeltétele a viselkedésnek, hanem mivel a viselkedés már az organizmus legkorábbi fázisaiban is megfigyelhető, inkább azt mondhatjuk, hogy az idegrendszer kifejlesztése a viselkedés munkája által történik. A viselkedés ennek megfelelően nem reflexszerű, mechanisztikus válaszreakció a környezet hatásaira, hanem az organizmus egészes működését meg-

⁸ A természetről szóló előadásokban Merleau-Ponty a modern fizika fejleményeit is tárgyalja (Merleau-Ponty, 1996, pp. 123–152). A *Filozófia ma* című kurzusán a husserli életvilág fogalmának elemzésekor mégis arra a radikális következtetésre jut, hogy a biológia ontológiai kitüntetettséggel rendelkezik, hiszen minden tapasztalat az életvilágon belül kap helyet, amely által az élet fogalma előrébb való, mint az élettelen természeté (Merleau-Ponty, 1996, p. 90).

követelő, annak belső artikulációján alapuló spontán mozgás. Coghill szerint az organizmus korai fejlődését teleologikusan kell magyaráznunk, amelyet azután felvált a kialakult idegrendszer mechanisztikusabb, rögzítettebb automatizmusokat felállító működése. Gesell még ennél is jobban kitágította a viselkedés fogalmát, és azt állította, hogy az organizmus minden megnyilvánulását és jellegzetességét viselkedésként kell értelmeznünk. A viselkedés mindig egy belső organizáció kifejeződése, nem pedig külső hatásokra való pusztá reakció. Gesell az embrionális fázis legalacsonyabb szintű, organikus működési és a későbbi szabadabb, kreatívabb viselkedésformák között folytonosságot állapított meg: az alacsonyabb szintben már anticipálva van a magasabb, s ugyanakkor a magasabb szintű csak az alacsonyabb meghosszabbításaként értelmezhető.

A második inspirációs forrást a kifejlett állatok viselkedését érintő kutatások, főként Jakob von Uexküll munkái jelentették (Merleau-Ponty, 1995, pp. 220–234). Uexküll az organizmust környezetével való viszonya szerint értelmezte. Úgy gondolta, hogy ez a környezet az élőlény számára nem objektív valóság, hanem viselkedése szempontjából releváns módon tagolódó világ. Míg a legalacsonyabb szintű élőlények gépekként viselkednek, és a külvilággal szinte semmilyen értelmes kapcsolatot nem tartanak fenn (egy előre meghatározott *Bauplan* [felépítési terv] szerint működnek), addig minél komplexebb egy organizmus, annál komplexebbnek érzékeli környezetét. Uexküll a világ fogalma helyett ezért a *környező világ*, az *Umwelt* fogalmát használta. Az *Umwelt* fajonként más és más, hiszen különböző fajok számára különböző információk, a világ különböző jellemzői tekinthetők relevánsnak, s így a fajok *Umwelt*-jei is másképp szerveződnek.

Merleau-Ponty számára Coghill, Gesell és Uexküll, valamint más biológusok⁹ vizsgálatából néhány közös vonás rajzolódik ki, amelyek a biológiai kutatásokat mechanizmus és teleológia alternatíváján túlra orientálják, az organizmus egyfajta holisztikus képét rajzolják elénk és emergens tulajdonságok megállapítását teszik lehetővé. Merleau-Ponty az organizmus ezen elméletek mentén kirajzolódó fogalmát emeli be saját gondolkodásába, és fejleszti tovább. Ennek a továbbfejlesztett fogalomnak négy jellegzetességét emelem ki.

1. Az organizmus fejlődése nem képességek és ismeretek egyszerű megszerzése és egymás mellé helyezése, hanem egy belső artikuláció, amely mindig az organizmus mint totalitás irányítása alatt áll. Nincsenek lokális cselekvések,

⁹ Az előadásokban Merleau-Ponty (1) Edward Stuart Russell gondolatait vizsgálja az organizmus működésének orientált, önszerveződő jellegéről (Merleau-Ponty, 1995, pp. 234–240), (2) Robert Hardouin megfigyeléseit az állatok környezetükkel és más állatokkal való mimetikus viszonyai kapcsán (Merleau-Ponty, 1995, pp. 240–243), (3) Adolf Portmann *Ti-ergestalt (állat-forma)* fogalmát, amelynek célja az állati organizmus lényegének külsődleges jegyek alapján való meghatározása, amelyek jelentéshordozó jelekként viselkednek egy más élőlények által lakott környezeten belül (Merleau-Ponty, 1995, pp. 244–248), valamint (4) Konrad Lorenz és Nikolaas Tinbergen kutatásait, akik az állati viselkedésben a ritualizáció, a szimbolizáció és általában a kultúra csíráit fedezték fel (Merleau-Ponty, 1995, pp. 248–259).

- reakciók, minden megnyilvánulás az egész rendszer mozgásba lendülését igényli. (Merleau-Ponty, 1995, pp. 193–194, 238)
2. Ennek konkretizálásaként az organizmus Merleau-Ponty szerint „transzspaciális”, azaz nem diszkrét térbeli pontokból áll, hanem olyan szervekből és funkciókból, amelyek tulajdonságait egészes szerveződésük határozza meg, vagyis bizonyos értelemben átjárják, konstituálják egymást. (Merleau-Ponty, 1995, pp. 156, 165, 230, 233, 239, 279)
 3. Az élőlény nem egy előre adott külvilághoz kapcsolódik, hanem egy, a saját organizációjához és viselkedéséhez mérten szerveződő Umwelthez. Ez pedig azt is jelenti, hogy a természet elsősorban eleven, szerves természet, hiszen amit szervetlenként szoktunk azonosítani, az valójában csupán az organizmus globális vérkeringésébe becsatlakozó Umwelt absztrakciója. (Merleau-Ponty, 1995, pp. 278–279, 283–284)
 4. Az organizmus végül „transztemporális”, azaz fejlődését nem lehet önmagukban is értelmes és koherens állapotok időbeli szukcessziójaként felfogni, hiszen minden állapotnak konstitutív részét képezi, egy jövőre való vonatkozás (Merleau-Ponty, 1995, pp. 156, 230, 233, 279). Az organizmus fejlődésének menete nincs előre kódolva, hanem a spontaneitás is fontos szerepet játszik benne, a kialakult koherens állapotok pedig csupán visszavetítik érvényüket a korábbi fázisokra, mintha ezek eleve feléjük tendáltak volna.¹⁰ Egy aktuálisan vizsgált állapotban mindig jelen van a jövőbeli koherencia aktuális hiánya mint a jelen konfiguráció láthatatlan szervezőelve, egyfajta „operatív távollét”.¹¹

Összefoglalva: a külső nézőpontból kiindulva az élet jelenségének tanulmányozásakor egy többletfelfedezéséhez érkezünk, amely meghaladja mindazt, ami mechanikus magyarázatok által megragadható, ugyanakkor nem képez önálló szellemi valóságot. Azzal a gondolattal találkozunk itt, amely a szerző első könyvétől, *A viselkedés struktúrájától* kezdve központi jelentőségű, és amit a Gestalt és a diakritikai struktúra fogalmaival igyekszik megragadni. Az előbbi az alakpszichológia fontos fogalma. E szerint az irányzat szerint az észlelt jelenség (1) nem különálló érzéki elemek szukcessziójából áll össze, hanem egy olyan egészes forma, amely több, mint részeinek összege, (2) mindig egy tematizálatlan háttér előtt, az attól való differenciája szerint jelenik meg, valamint (3) transzponálható, azaz más minőségekkel rendelkező érzéki hordozóra átültethető anélkül, hogy mint forma kicsit is megváltozna, ahogy egy dallam is ugyanaz marad attól, hogy más oktávban énekleme (Ehrenfels, 1890). Merleau-Ponty e belátások átvételén túlmenően kritikával illette a Gestalt neurális mintázatokkal való magyarázatát csakúgy, mint a priori törvényekként való értelmezését (Merleau-Ponty, 1967, pp. 52–54; 2011b, pp. 93–94; 2012,

¹⁰ Itt a bergsoni inspiráció is fontos: az „igaz retrográd mozgása” fogalmát gyakran említi Merleau-Ponty (Merleau-Ponty, 2011b, p. 82, 1995, p. 101, 2005, p. 38).

¹¹ Richir e fogalmát Popovics Zoltán említi, és Merleau-Ponty „működő nem-lét” (*non-être opérant*) kifejezésére vezeti vissza (Popovics, 2023, p. 609, idézett szöveghelyek: Merleau-Ponty, 1995, p. 207; Richir, 1992, p. 223).

pp. 81–83).¹² Számára a Gestalt nem szubjektív forma, ám nem is objektív tartalom, hanem a kettő között közvetítő, *önszerveződő séma*.¹³ Ezért a *diakritikai struktúra* fogalmával egészítette ki a Gestalt fogalmát, amelyet részben Saussure nyelvészetére alapozott.¹⁴ A diakritikai struktúra elemek olyan összefüggését jelenti, ahol az egyes elemek nem rendelkeznek szubsztanciális tulajdonságokkal, hanem csak az összes többtől való különbségeik alapján határozhatók meg.¹⁵ Így ezáltal pusztán az érzéki elemek különbségeiből – legyenek azok érzéki minőségek, hangok vagy írásjelek egy nyelvben, vagy akár, ahogy látni fogjuk, egy élő szervezet elemei – olyan többletértelmezem emergenciája figyelhető meg, amely nem redukálható annak részeire és működéseik közti pusztán korrelációkra, ám nem is azonosítható egy független, intelligibilis jelentéssel. Visszatérve: az organizmus működése Merleau-Ponty számára a *Gestaltung*, azaz Gestalt időbeli megszerveződésének modellje alapján magyarázható, amely egy diakritikai különbségek mentén artikulálódó integrált, egészséges, önszerveződő rendszer.¹⁶ A Gestalt többlete, a diakritikai többlet nem más tehát, mint az organizmus önprodukciója, a mozgásnak és a viselkedésnek az a módja, amely egy belső differenciálódás által létrehozza a szervek és funkciók holisztikus szerveződését. Ez a többlet más szóval maga az élet. Az élet nem az empirikus tényekben és eseményekben rejlik, ám nem is ezek mögött található, egyfajta második pozitivitásként, hanem ahogy a szerző fogalmaz, a tények *között*, a „világköziségben” (*entremonde*) bújjik meg, vagyis az empirikus elemek megszerveződésében, viszonyrendszerében (Merleau-Ponty, 1995, pp. 268, 271, 276–277). Az élet egy „makrofenomén”, ami azt jelenti, hogy nem kompozicionalitás jellemzi, hanem emergencia: nem redukálható alkotóelemeire, de nem is lehetséges ezek nélkül (Merleau-Ponty, 1995, pp. 277–280, 290, 330–331).

3. Integráció

¹² Emellett túlzónak ítélte Husserl elutasítását és a tudat naturalizálásának vádját is (Merleau-Ponty, 2000, pp. 99–102).

¹³ A Gestalt közvetítő funkciója tehát a transzcendentális sematizmus működéseként is leírható. Ullmann Tamás ennek megfelelően a Gestalt fogalma alapján gondolja tovább a kanti elméletet (Ullmann, 2010, pp. 88–92).

¹⁴ Egy másik fontos inspirációt Goldstein holisztikus viselkedésemlélete jelentett Merleau-Ponty számára.

¹⁵ Saussure híres megfogalmazásában: „a nyelvben csakis különbségek vannak” (Saussure, 1997, p. 140 – a kiemelést megszüntettem.)

¹⁶ Ez a modell hasonlít a termodinamikai és a kibernetikai rendszerekre, ugyanakkor Merleau-Ponty elkülöníti tőlük elképzelését, ugyanis ezekben az esetekben a rendszer különálló elemek viszonyainak körkörösségén, azaz a dinamikus visszacsatolás folyamatán alapul, míg számára a Gestalt és a diakritikai struktúra olyan rendszereket jelenítenek meg, amelyekben az egész mindig megelőzi a részeket, s ez utóbbiak csak az egész absztrakt mozzanatai (Merleau-Ponty, 1967, pp. 53–54; 1995, pp. 210–211, 289). Heidegger találó megfogalmazásával alighanem Merleau-Ponty is egyetértene: az organizmus mintegy „szerveket növeszt” magának (Heidegger, 2004, p. 294).

A belső nézőpontból való vizsgálódások során az önszerveződő természet tapasztalatához jutottunk. A saját testemhez való viszonyomon keresztül a természet egy olyan eredeti jelenléte tárult fel, amely egyszerre tárgya és feltétele a róla alkotott tapasztalatomnak. A fenomenológiai lényegelemzésen belül egy redukálhatatlan fakticitást fedeztünk fel, és innen jutottunk el a hétköznapi értelemben vett tények és a róluk szóló tudományok újraértelmezésének igényéhez. Ez önmagában nem meglepő, hiszen a fenomenológia célja kezdettől fogva a tudományok újraalapozása volt. Merleau-Ponty gondolatmenetének különlegessége abban áll, hogy nem pusztán a tények újraértelmezésére tesz kísérletet, hanem úgy gondolja, hogy ez a tapasztalat lényegi struktúráit is befolyásolja, vagyis a természet lényegének fenomenológiai elemzése nem lehet független az érzéki szemléletben jelentkező egyediségektől. A valóban szigorú eidetikus redukció ugyanis, amelynek célja a tényszerűség mindenfajta kontingenciájától megszabadított fenoméneket *lényegük* fényében tenni közvetlenül szemléletivé, nem tiszta és pozitív lényegek jelenlétére bukkan a tények világa mögött, hanem Gestaltként vagy diakritikai struktúraként jellemezhető változékonyság és konkrét mozzanataiktól nem független formációkera (Merleau-Ponty, 2006, pp. 126–132). A struktúra maga a tényeket hordozó lényeg, amelyre azonban visszahatnak a tények, és átalakítják. A lényeg nem az az indifferens halmaz, amelyre definíció szerint semmilyen hatással nem lehetnek instanciái, hanem egy látens keretrendszer, amely reális alkotóelemei számára bizonyos meghatározottságokat jelöl ki, de egyúttal nem több, mint ezen alkotóelemek viszonyrendszere, s így maga is ezek esetleges változásaihoz, átrendeződéseihez mérten alakul.¹⁷ Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy a tények vizsgálata a fenomenológiai megalapozásnak nem pusztán folyamánya, hanem egyúttal feltétele is (vö. Merleau-Ponty, 2012, p. 7). A természet vizsgálatának belső és külső dimenziói között így a körköröség, a kölcsönös megalapozás viszonyát fedezhetjük fel.

Ha most szemügyre vesszük a természettudományok tényeit, akkor azt találjuk, hogy ezek történetileg kialakult és kulturálisan beágyazott eszközök és nézőpontok sokaságát implikálják. Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon ezekre a tényekre is jellemző-e az őket hordozó lényegekkkel fenntartott körkörös megalapozási viszony, vagy ez csak a közvetlen tapasztalat tényeit illeti meg. A természettudomány tényei vajon játszhatják ugyanazt a szerepet a természet lényegének konstitúciójában, mint amit az érzéki tapasztalat tényei játszanak? A tudomány mellékvágány, ahonnan nem vezet visszaút az eleven tapasztalathoz, vagy visszacsatlakoztatható a tények és a lényegek közvetlen tapasztalatban folyó játékának vérkeringésébe? A következőkben három lépésben szeretném Merleau-Ponty gondolatainak egy olyan értelmezését nyújtani, amely megoldást kínálhat e problémára, és rávilágíthat a természettudományok fenomenológiai szerepére.

¹⁷ Barbaras ezt úgy fogalmazza meg, hogy „általánosság csak mint generativitás létezik” (Barbaras, 2000, p. 58).

3.1. A reverzibilitás és a láthatatlan

Mielőtt rátérnénk a természettudományos eredmények fenomenológiai relevanciájának vizsgálatára, meg kell említenem a természet tapasztalati nézőpontjának néhány további jellemzőjét. *A látható és a láthatatlan* című könyv „Az egymásba fonódás – a kiazmus” című híres fejezetében a szerző a látást és a tapintást kezdi tanulmányozni. Amikor egy tárgyat nézek, akkor a szememmel különböző mozgásokat kell végrehajtanom ahhoz, hogy fixírozott, elkülönített tárgyként láthassam (Merleau-Ponty, 2006, p. 152). A karteziánus és szenzualista gyökerű gondolat szerint a tárgyakat a tekintetemmel, akárcsak kezeimmal, mintegy *letapogatom*, és ezáltal megformálom, elkülönítem a homályban maradó háttértől, és testemtől egy meghatározott távolságban pozicionálom (Descartes, 2016, pp. 8–10; Condillac, 1976, pp. 161–164, 196; Merleau-Ponty, 1997b, p. 61). Nem egyszerűen regisztrálom a tárgy képét, hanem aktív módon kialakítom azt, ám mentális műveletek helyett testem mozgásai által. Ezek a mozgások egy egységes intencióvá szerveződnek, amellyel a tárgy felé „nyúlok”, s így elkerülhetetlenül beleíródnak az elkészült látványba is, vagy távolabban magába az interszenzoriális tárgyba (Merleau-Ponty, 2006, p. 151). A látható, tapintható tárgy így a testem olyan műveletei által formálódik meg, amelyek maguk is láthatók, tapinthatók: szemgolyóim fürkésző cikázása, ujjaim tapogató mozdulatai által.

157

Nem figyelünk kellőképpen arra a csodálatos jelenségre, hogy szemmozgásom – és persze testem minden elmozdulása – ugyanabban az univerzumban játszódik le, mint amelyet épp általuk fedezek fel részleteiben... (Merleau-Ponty, 2006, p. 152)

Merleau-Ponty arra az alapvető tapasztalatra hívja fel a figyelmünket, hogy én, aki érintek, aki látok, magam is betagozódok az érinthető és látható világba.¹⁸ A látó és a látható e felcserélhetőségét nevezi Merleau-Ponty reverzibilitásnak (Merleau-Ponty, 2006, pp. 161–163).

Fontos látni ugyanakkor, hogy a reverzibilitás tapasztalatában szigorú értelemben nem egy érzékelő alanyra bukkantunk, hiszen az érzékelő *mint érzékelő* sohasem válik érzékelhetővé. A reverzibilitás tapasztalata sohasem a teljes összeolvadás, a tökéletes önvonatkozás tapasztalata (Merleau-Ponty, 2006, pp. 167–168). Csakis érzékelhetőségre bukkantunk, mind a dolgok, mind az én oldalamon. A tapasztalás, a tudat, és így a gondolkodás is, folytonosan kiáradnak a dolgokba, és mintha a dolgokban, vagy a testem és a dolgok illeszkedési pontjain születnének meg. Egyszóval a tudat mindig távol van, sohasem élem át tiszta, teljesen önazonos és áttetsző cogitóként, hanem csak előttem szétterülve, a világban bukkanhatok rá a nyomaira. Ezt az önmaga előtt feltárulni sohasem képes tudatot nevezi Merleau-Ponty *láthatatlannak*

¹⁸ Az egymást érintő kezek kapcsán lásd: Merleau-Ponty, 1995, pp. 270, 285; 2006, p. 152; 2011a, p. 264; 2012, pp. 113–115.

(Merleau-Ponty, 2006, pp. 168–170). A láthatatlan nem az éppen nem látott, hanem az a láthatóságon belül képződő többlet vagy éppen hiány, ami magának a láthatóságnak az élménye, fenomenalizációja. A láthatatlan nem szemben áll a láthatóval, hanem a látható világ és látható testem mozzanatainak, funkcióinak, cselekvéseinek globális konfigurációjában jön létre. A láthatatlan a látható világ tagolódása, a jelenségek közötti viszonyrendszer, a tapasztalat redukálhatatlan strukturaltsága. A láthatatlan tehát a már említett, a Gestalt vagy a diakritikai egység értelmében vett lényeg, ami csak a tényszerű mozzanatok viszonyrendszereként létezik, és így maga is dinamikus változásban van.

3.2. Természet és kultúra

Ha most a természet e tapasztalati nézőpontból feltáruló jellegzetességeit összevetjük a külső, tudományos nézőpont eredményeivel, akkor felfedezhetjük, hogy az organizmus materiális összetevői nagyon hasonló diakritikai elrendeződést mutatnak, mint amelyet az érzéki tapasztalat jelenségei kapcsán fedeztünk fel. Ezzel összefüggésben szintén szoros párhuzamot találunk az organikus élet láthatatlan többlete és az imént tárgyalt, a tapasztalatot strukturáló láthatatlan között. A kérdés tehát az, hogy honnan erednek ezek a párhuzamok, és vajon lényegi összefüggést fejeznek-e ki. Ennek megválaszolásához először azt a kérdést kell feltennünk, hogy fenomenológiai nézőpontból miben áll a természettudományos eredmények értelme és státusza.

Husserl kései szövegeitől inspirálva Merleau-Ponty úgy gondolja, hogy a tudomány eredményei történetileg kialakult és kulturálisan kódolt eszközök, keretrendszerek segítségével jönnek létre, főként tárgyak és szituációk ideációja, kísérleti helyzetek konstruálása, általános fogalmak absztrahálása útján. Ezek geneziséét Merleau-Ponty a *kifejezés* fogalma segítségével igyekszik leírni. A kifejezés számára nem valamiféle belső tartalom külsővé tételeét jelenti, hanem érzéki mozzanatok diakritikai egységbe szervezését, miáltal azok egy olyan értelem megjelenését teszik lehetővé, amely korábban nem volt adott (Merleau-Ponty, 2011b, pp. 48, 57). Ez a működés nem különbözik lényegileg a „láthatatlan” fogalma kapcsán tárgyaltaktól: testem viselkedése, amikor megformálja az értelmes világot, eleve *kifejező* működés (Merleau-Ponty, 1997a, p. 164, 2011b, pp. 49–50, 173; 2012, pp. 170, 206, 260). Merleau-Ponty fő állítása az, hogy a tisztának és függetlennek tűnő jelentések, amelyek a tudományos kutatás előfeltételei, valójában a testi tapasztalatból mint „primordiális kifejezésből” születnek (Merleau-Ponty, 1997a, p. 164).¹⁹ Ebből a láthatatlan, néma logoszból származik a beszéd, a nyelv, majd a formális logika és a geometria, s végül általában a kultúra mint látens keretrendszer, amely a tapasztalati

¹⁹ Merleau-Ponty Husserlnek a logika eredetével kapcsolatos elképzeléseit radikalizálja, amikor a tiszta jelentések, ítéletek és tudományos keretrendszerek geneziséét a prepredikatív tapasztalati értelemképződésre igyekszik alapozni (Husserl, 1999, főként: § 5).

értelem általános összehasonlíthatóságának, s így a tudományos tudás termelésének legfőbb feltételét képezi.

Szem előtt tartva eredeti kérdésünket, hogy miként lehet konstitutív szerepe a tudomány eredményeinek a természet lényegének meghatározásában, most azt kell megértenünk, hogy milyen típusú ez az imént említett leszármazás, hogy miféle viszony áll fenn a tapasztalati értelem és a nyelvi, logikai jelentés között. E leszármazásnak a tapasztalatot követő első és valódi fordulópontot jelentő szintje a beszéd. A beszéd nem független, intelligibilis jelentéseket közvetít, hanem érzéki jelek, fonémák termelése és kifejező egységekké szervezése révén maga hoz létre a testi világ-lét számára immanens jelentéseket (Merleau-Ponty, 2012, pp. 198–224). Saussure nyelvészete nyomán Merleau-Ponty felfedezi, hogy a nyelv, a tapasztalathoz nagyon hasonlóan, az elemek diakritikai különbségei mentén strukturálódik, illetve hogy a nyelvi jel és a tapasztalati értelem között semmiféle intrinzikus viszony nem állapítható meg, azaz – Saussure kifejezésével szólva – a nyelvi jel *motiválatlan* (Merleau-Ponty, 1964, pp. 257–259, 1966). Azért képes mégis egyértelműen referálni a valóságra, mert egy adott kifejezés felveheti ugyanazt a diakritikai pozíciót a nyelv rendszerén belül, mint egy jelenség a tapasztalat rendszerében. A nyelvi jel tehát *közvetett* módon, diakritikai pozíciója szerint utal a tapasztalati valóságra (Merleau-Ponty, 1997a, pp. 145–146).

A tapasztalat és a nyelv e metszéspontjának kialakításában mindkét pólus kulcsszerepet játszik. A tapasztalat láthatatlan megformálódása már anticipálja és mintegy magához vonzza nyelvi kifejezését, ugyanakkor, mivel ezen a szinten még csupán sokértelmű, folytonos alakulásban lévő értelemalakzatokkal találkozunk, a nyelvi kifejezés egyben tovább determinálja, rögzítettebb formába önti a tapasztalat sokféleségét, és egy interszubjektíve közös vonatkoztatási rendszerbe illeszti azt (Merleau-Ponty, 2012, pp. 201–202). Ennek nyomán Merleau-Ponty azt a lényeges állítást fogalmazza meg, hogy a nyelvi kifejezés érvénye nem merül ki a pillanatnyi testi gesztusban, hanem *megalapít egy hagyományt* (Merleau-Ponty, 1997a, p. 164). Ez a hagyomány nem más, mint a valóság egy egyedi kifejezésének általános háttérre tágu-lása, azaz egy olyan keretrendszerre alakulása, amely további fenomének megjelenését fogja lehetővé tenni. Husserl kifejezésével a *szedimentáció* folyamatáról, azaz az értelem leülepedéséről, és egyben szemléleti tartalmának elhalványulásáról van szó (Husserl, 1998a, p. 45; 1998b, p. 50). A hagyományképződés ezáltal oly módon jelenti egy értelemalakzat szedimentálódását, hogy ennek egy egyedi testi kifejezésben gyökerező eredete a feledés homályába süllyed.²⁰ Így válik egy kifejező aktus

²⁰ A Husserltől származó gondolatot, amely szerint a hagyomány nem más, mint az eredet elfelejtése, gyakran emlegeti Merleau-Ponty: Merleau-Ponty, 1997a, p. 158; 1998, pp. 22, 33; 2005, p. 240; 2020, pp. 70, 88.

olyan nyelvi jellé, amely egy formális és látszólag tiszta és autonóm jelentést fejez ki, azaz így képes megszületni az idealitás pusztán az érzéki világ szerveződéséből.²¹

Ugyanakkor az a nyelvi-interszubjektív struktúra, amely az idealitás feltétele, végső soron fonémákból épül fel, azaz maga is testi gesztusokon alapul, s ezáltal nem egy, a tapasztalattal párhuzamos, de attól elkülönülő síkon helyezkedik el, hanem beépül az érzéki tapasztalatba. A beszéd a tapasztalat általános struktúráján belül egy különleges régió, amely eleve meglévő érzéki mozzanatok egy új logika szerinti összefűzéséből születik meg, és amely ezáltal potenciálisan a tapasztalati mező egészét kifejezi, miközben maga is része annak. A test kifejező gesztusa így egyfajta konstitutív nyitottságot implikál, amely hagyományképződést tesz lehetővé. Ez az érzéki világba visszaépülő és azt átalakító hagyományképződés tehát azt jelenti, hogy egy kifejező fenomén egyedi és kontingens belső struktúrája képes általános háttérre, keretrendszerre tárgulni, amely újabb gesztusok értelmét fogja determinálni.²² Ez az alapja Merleau-Ponty számára a történelem megnyílásának és a kulturális világ, az idealitás és végső soron a tudományosság keletkezésének.

3.3. A természet kulturális közvetítése

160

Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy a természettudomány tényei a tapasztalati természet kulturálisan átalakított, a kifejezés munkája által megdolgozott variánsai. E tudományok felfedezései, kísérletei, paradigmái a nyelvi, társadalmi, kulturális kifejezési formák igen komplex termékei, és nem függetlenek ezektől az érzéki feltételektől. Ugyanakkor – és ez a kulcsmozzanat a természet külső megragadásának fenomenológiai relevanciája kapcsán – nem állíthatjuk, hogy tartalmi szempontból üres konstrukciók volnának csupán. Ugyanarról az érzéki világról szólnak, amelyből kifejezésük eszközeit is merítik, és ugyanide íródnak vissza mint új értelemalakzatok, új keretrendszerek.

A saját retinámat sohasem látom látás közben, mégis, ha egyáltalán biztos lehetek valamiben, akkor az az, hogy szemgolyóim mögött ott vannak azok a sötét, titkos hártványok és elvben látható szervek, melyek látásomat lehetővé teszik. (Merleau-Ponty, 2006, p. 166)

²¹ Az idealitás kialakulásának kérdésével Merleau-Ponty legbehatóbban Husserl *A geometria eredete* című szövegéről tartott előadásában foglalkozik, ahol a beszédén túl az interszubjektivitás (Merleau-Ponty, 1998, pp. 57, 65, 90, 93), valamint az írás (Merleau-Ponty, 1998, pp. 75–76, 85) kulcsszerepét is hangsúlyozza.

²² A kifejezés ezen folyamatát Merleau-Ponty intékciónak is nevezi, s erről a fogalomról egész kurzust is tart a Collège de France-ban, ahol így fogalmaz: „Az intéció tehát egy tapasztalaton belül [...] olyan dimenziók [...] létrehozását jelenti, amelyek viszonylatában más tapasztalatok egész sorozata fog értelmet nyerni, és egymásra következést, történetet létrehozni.” (Merleau-Ponty, 2015, p. 50)

Az idegek, a szövetek, a vérerek ugyanabba a rendbe tartoznak, mint a látás során tapasztalt szemmozgásaim, a tapintás során érzékelt kézmozdulataim, amelyek maguk is láthatók és tapinthatók. A szemgolyó anatómiája nem kevésbé képezi lényegi részét a látás eseményének, mint testem megélt mozgásai, vagy a tárgy tulajdonságai, amit kidolgoznak. A tények mindkét típusa az értelmes tapasztalat tematizálatlan feltételeit képezi, amelyek diakritikai megszerveződése lehetővé teszi az értelmes tapasztalat kifejeződését.

A vizualitás műhelyében szanaszét heverő anyagi eszközök és készülékek között a megvalósuló látás teremt hirtelen konvergenciát. Minden csatorna és a látást előkészítő, ám eddig használaton kívül heverő körpálya egyszer csak, amint átjárja őket a látás árama, értelmes, sőt szükségszerű kapcsolatba kerül egymással, hogy az embrióból újszülött, a láthatóból látó, a testből szellem vagy legalábbis hús legyen. (Merleau-Ponty, 2006, p. 166)

Ahogy tehát az érzetek egyszerű asszociációja nem volna elegendő egy értelmes alakzat észleléséhez, ugyanígy a biológiai tényezők pusztá mechanikája sem magyarázza meg maradéktalanul az eleven, tapasztalni képes emberi szubjektum működését. Ha azonban a mozzanatok diakritikai totalitássá szerveződnek, akkor már utólagosan minden széttartó tendencia és véletlenszerű esemény kulcsszerephez jut a megélt tapasztalat kifejezésének koreográfiájában. Ez ugyanúgy igaz a megélt tapasztalat eseményeire, mint a kulturálisan kódolt tényekre, amelyek ettől még tények maradnak, és részt vesznek az igazság genezisében. „Az igazság a szedimentáció másik neve” (Merleau-Ponty, 2005, p. 106), az igazság a történeti és interszubjektív szerzemények egész tömegét implikálja. A tudományos felfedezések gazdagítják a tapasztalatok lehetséges körét, és világos rendszerbe illesztik azokat.

Mindezek alapján a tapasztalat kialakulásában részt vevő, de eltűnő, tematizálatlan testi mozzanatok körén belül különböző artikulációs fokokat különíthetünk el. Egyfelől léteznek testérzetek és mozdulatok, amelyekre képes vagyok reflektálni, és bizonyos fokig átélem őket. Másfelől léteznek testi működéseimnek a kulturálisan létrehozott eszközök, nézőpontok, értelmezési keretek közvetítései által vizsgált formái, amelyek az idealizációs szintjüknek megfelelően tartalmukat tekintve minden érzéki átélhetőségtől elszakadtak, azonban konstrukciójuk valós feltételeit tekintve továbbra is az érzéki világhoz kapcsolódnak. A kifejezés mint érzéki mozzanatok diakritikai újraszervezése során jönnek létre, ám ezáltal mégis olyan jelentésekként kezdenek létezni, amelyek a korábbiakban tárgyalt módon visszairódnak az érzéki alapba, és új dimenziókat, új tapasztalati mezőket alapítanak.

A tudományos tényeknek a természethez való viszonyulásunkban játszott szerepe tehát azt jelzi, hogy a természet lényegéhez nemcsak az tartozik hozzá, amiként az aktuálisan létezik, hanem az is, *amivé válhat*. Az implicit testi működésemként fel-fogott természet ugyanis, ahogy láttuk, eredendően kifejező, azaz kultúrát és történetiséget instituáló működés. Összefoglalva tehát: a természet belső és külső vizsgálatának integrációja a természet és a kultúra viszonyának megértésén keresztül válik

lehetőséggé. Ha ezeket nem statikus tárgyi régiókként fogjuk fel, hanem dinamikus, egymásba alakuló produktivitásként, akkor felfedezhetjük, hogy a természet lényegéhez tartozik, hogy az általa kidolgozott kulturális keretrendszeren keresztül kapcsolódik önmagához. Az ember csak kulturálisan fér hozzá a természethez, ám a kultúra implicit és közvetett módon mindig a természetről szól, mert belőle származik.²³

Konklúzió

Térjünk hát vissza eredeti kérdésfeltevésünkhöz: miképpen egyeztethető össze endo-ontológia és közvetett ontológia, azaz mi lehet a természettudományok eredményeinek a szerepe a Lét fenomenológiai feltárásában?

Ahogy láttuk, a természet lényegének keresésekor Merleau-Ponty egy mélyebb kontingenciára bukkan, amely a transzcendentális szubjektivitás természetben való inherenciájáról tanúskodik, és lehetetlenné teszi a tiszta lényegszemléletet. Ez a kontingencia vezet el bennünket a tények szerepének átértelmezéséhez. Bár a tények mindig csak egy lényeg hátterén értelmezhetők, a lényeg mégsem valamiféle pozitív adottság, hanem a tények konfigurációjában képződik dinamikus és átalakulásokra nyitott módon. A tények így kulcsszerephez jutnak a természet lényegének vizsgálatakor, és ez a belátás a természettudomány tényeinek fontosságához vezetett bennünket.

Az organikus természet biológiai megragadása egy a primordiális, érzéki természet önkifejezéséből születő ideális és interszjektív érvényes keretrendszerben válik lehetőséggé. A tudományos idealitás kulturális jelentéshorizontja azonban beférkőzik az esztétikai világ repedéseibe és átformálja azt, ugyanis olyan vonatkoztatási rendszerként szolgál, amely meghatározza a tapasztalati értelem mozgásterét. Az érzéki tapasztalat diakritikai artikulációja és az organizmus szintén diakritikai szerveződése ennyiben mintegy egymásba fonódnak, egymásba íródnak, és így együttes erővel dolgozzák ki azt a látens többletet, ami nem más, mint a természet folytonosan alakuló szervezőelve, ami a természet lényege, és amit átfogóan *életnek* nevezhetünk. Az élet a látás, a tapintás, a mozgás, s ugyanígy a sejtek, a szövetek és a szervek összefüggéseiből rajzolódik ki, és nem létezik saját jogán, hanem csupán az érzékiség, a szubjektivitás, a tudat, a beszéd és a kultúra konkrét folyamataiban.

Végül levonhatjuk a következtetést, hogy a természet lényegének megragadásán keresztül megmutatkozó ontológiai mező csak belülről érhető el, mert egy olyan globális szerveződés, amelynek én magam is része vagyok, ám mégis közvetett módon ragadható csak meg, hiszen a tapasztalat mindig kint van a dolgoknál, a lényeg pedig a dolgok konfigurációjából keletkezik. Saját szubjektivitásom létét csak az engem magába foglaló világ létén keresztül lehetek képes megragadni. Így lehetséges, hogy

²³ Ahogy Losoncz Alpár fogalmaz: „A természetről nem azt kell állítanunk, hogy valamilyen *factum brutum* formájában jelenik meg számunkra, hanem azt, hogy a test saját természeti mivoltát kulturális formákban éli és tapasztalja meg.” (Losoncz, 2010, p. 113)

a Lét megragadása egyszerre igényel endo-ontológiát és közvetett ontológiát. Ha e két ontológiai megközelítést sikerül egyesítenünk, akkor pontosabb képet alkothatunk mindazokról az átalakulásokról és kölcsönviszonyokról, amelyek az érzéki lét, a tudat, a kultúra és a történelem jelenségei között szövődnek.

Irodalom

- Barbaras, R. (2000). Merleau-Ponty et la Nature. *Chiasmi International*, 2, 47–61.
<https://doi.org/10.5840/chiasmi200029>
- Barbaras, R. (2001). *De l'être du phénomène. Sur l'ontologie de Merleau-Ponty*. Jérôme Millon.
- Barbaras, R. (2008). *Introduction à une phénoménologie de la vie*. Vrin.
- de Condillac, É. B. (1976). *Értekezés az érzetekről* (Erdélyi Á., Ford.). Magyar Helikon.
- de Saussure, F. (1997). *Bevezetés az általános nyelvészetbe* (B. Lőrinczy É., Ford.). Corvina.
- Descartes R. (1994). *Elmélkedések az első filozófiáról* (Boros G., Ford.). Atlantisz.
- Descartes, R. (2016). *Dioptrika* (Kékedi B., Schmal D. & Tóth Z. V., Ford.). Gondolat.
- Heidegger M. (2004). *A metafizika alapfogalmai. Világ – végeesség – magány* (Aradi L. & Olay Cs., Ford.). Osiris.
- Husserl, E. (1998a). *Az európai tudományok válsága I.* (Berényi G. & Mezei B., Ford.). Atlantisz.
- Husserl, E. (1998b). *Az európai tudományok válsága II.* (Egyedi A. & Ullmann T., Ford.). Atlantisz.
- Husserl, E. (1999). *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*. Meiner.
- Losoncz, A. (2010). *Merleau-Ponty filozófiája*. Attraktor.
- Merleau-Ponty, M. (1964). La conscience et l'acquisition du langage. *Bulletin de psychologie*, 18(236), 226–259.
- Merleau-Ponty, M. (1966). Le métaphysique dans l'homme. In *Sens et non-sens*. Nagel.
- Merleau-Ponty, M. (1967). *La structure du comportement*. Presses universitaires de France.
- Merleau-Ponty, M. (1978). *L'Union de l'ame et du corps chez Malebranche, Biran et Bergson. Notes prises au cours de Maurice Merleau-Ponty à l'École normale supérieure (1947–1948)*. Vrin.
- Merleau-Ponty, M. (1995). *La nature. Notes. Cours du Collège de France*. Seuil.
- Merleau-Ponty, M. (1996). *Notes de cours au Collège de France, 1958–1959 et 1960–1961*. Gallimard.
- Merleau-Ponty, M. (1997a). A közvetett nyelv és a csend hangjai (Szávai D., Ford.). In Bacsó B. (Szerk.), *Kép, fenomen, valóság* (pp. 142–177). Kijárat.

- Merleau-Ponty, M. (1997b). A szem és a szellem (Vajdovich Gy. & Moldvay T., Ford.). In Bacsó B. (Szerk.), *Fenomén és mű. Fenomenológia és esztétika* (pp. 53–77). Kijárat.
- Merleau-Ponty, M. (1998). *Notes de cours sur L'origine de la géométrie de Husserl: Suivi de Recherches sur la phénoménologie de Merleau-Ponty*. Presses universitaires de France.
- Merleau-Ponty, M. (2000). Les sciences de l'homme et la phénoménologie. In *Parcours deux, 1951–1961* (pp. 49–128.). Verdier.
- Merleau-Ponty M. (2005). *A filozófia discsérete* (Sajó Sándor, Ford.). Európa.
- Merleau-Ponty, M. (2006). *A látható és a láthatatlan* (Farkas H. & Szabó Zs., Ford.). L'Harmattan – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék.
- Merleau-Ponty M. (2011a). A természet. Jegyzetek a Collège de France-ban tartott előadásokhoz (Ullmann T., Ford.). In Bacsó B. (Szerk.), *Tér, Fenomén, Mű* (pp. 259–269.). Kijárat.
- Merleau-Ponty, M. (2011b). *Le monde sensible et le monde de l'expression. Cours au Collège de France. Notes, 1953*. MētisPresses.
- Merleau-Ponty, M. (2012). *Az észlelés fenomenológiája* (Sajó S., Ford.). L'Harmattan – Magyar Fenomenológiai Egyesület.
- Merleau-Ponty, M. (2015). *L'institution, la passivité. Notes de cours au Collège de France (1954–1955)*. Belin.
- Merleau-Ponty, M. (2020). *Le problème de la parole. Cours au Collège de France. Notes, 1953–1954*. MētisPresses.
- Popovics, Z. (2023). „A fák néznek engem”. A kései Merleau-Ponty természetfogalma. *Helikon: irodalomtudományi szemle*, 69(4), 601–614.
- Richir, M. (1992). *Méditations phénoménologiques. Phénoménologie et phénoménologie du langage*. Jérôme Millon.
<https://doi.org/10.5840/etudphen199281511>
- Richir, M. (2008). Le sens de la phénoménologie dans Le visible et l'invisible. In E. de Saint Aubert (Ed.), *Maurice Merleau-Ponty* (pp. 145–189.). Hermann éditeurs des sciences et des arts.
- Rotundo, A. (2023). *First Nature. The Problem of Nature in the Phenomenology of Merleau-Ponty*. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004548947>
- Schmal, D. F. (2024). Az empirikus fogalmaktól a testig: Egy kanti probléma Merleau-Ponty felől olvasva. *Magyar Filozófiai Szemle*, 68(3), 155–168.
<https://doi.org/10.70510/mfsz.19751>
- Toadvine, T. (2009). *Merleau-Ponty's Philosophy of Nature*. Northwestern University Press.
- Ullmann, T. (2010). *A láthatatlan forma. Sematizmus és intencionalitás*. L'Harmattan.
- von Ehrenfels, C. (1890). Über “Gestaltqualitäten.” *Vierteljahrsschrift Für Wissenschaftliche Philosophie*, 13, 249–292.